

*А. А. Солнишкіна**A.A. Solnyshkina*

СОЦІОЛОГІЧНА ТРАДИЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

Abstract. The author's classification of social problems of Ukrainian society's military organization in the transient period is presented, and the factors leading to their intensification are indicated. The author considers the priority directions of solving the mentioned social problems and proposes to study them on three levels: the organizational level, the level related to the human factor, and one involving the interaction of two previous levels.

Актуальність теми. В умовах радикальних політичних та соціально-економічних трансформацій спостерігається зниження обороноздатності країни та соціального престижу військової організації держави. Повільне й малоефективне реформування призвело до кризи системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх родин.

Обмежене фінансування оборонної сфери знизило якість професійної підготовки особового складу. Відсутність військових навчань і неможливість дієвої експлуатації військової техніки та озброєння спричиняють також загострення міжособистісних відносин у військових колективах.

Неефективне реформування української армії, прагнення довести українські військові структури до кращих сучасних стандартів рекордними темпами лише загострює та ускладнює соціальні проблеми військової організації українського суспільства трансформаційного періоду.

Військова організація української держави потребує реформування як своєї організаційної структури, так і кардинальних перетворень у соціальній сфері. Це передусім, забезпечення військовослужбовців житлом, конверсія військових містечок, захист прав військовослужбовців тощо.

Ступінь розробленості проблеми. Соціальні проблеми, що виникають у соціальних структурах українського суспільства, досліджуються спеціалістами в галузі економіки, соціології, соціальної роботи та менеджменту.

Соціальні проблеми військової організації вивчали відомі зарубіжні соціологи: Є. Вятр, Р. Штейнметц, А. Вагтс, К. Деметр, М. Яновіц, С. Андрескі, Г. Лассауел, С. Гаттінгтон.

Серед російських дослідників соціальних проблем військової організації можна виділити наукові праці В. Ведерникова, В. Серебряникова, Ю. Дерюгіна, С. Образцова, І. Липського, Н. Данилової.

В українській соціології актуальним проблемам військової організації держави приділяють увагу соціологи Е. Афонін, А. Ячний, М. Требін, А. Єрмоленко, Ю. Калагін, О. Мазурик.

Метою даної наукової статті є дослідження актуальних соціальних проблем української військової організації трансформаційного періоду.

На думку автора статті, соціальні проблеми військової організації – це наслідок рутинізованих соціальних практик всередині її структури, які здійснюються безпосередньо її агентами.

Перед тим як навести повну авторську класифікацію соціальних проблем військової організації, необхідно визначити фактори, які сприяють виникненню цих проблем. Такими факторами виступають:

1. Соціально-політичні реформи, внаслідок яких українська армія перебуває в маргінальному становищі, коли продовжує існувати стара військова система, яка знаходиться у стані соціальної дезорганізації, та набувають розвитку нові трансформаційні тенденції, спрямовані на створення нової боєздатної армії на контрактній основі, якісно близької до європейських та північноатлантичних стандартів.

2. Недосконала система соціального захисту військовослужбовців та їх сімей. Гостро стоїть проблема пенсійного забезпечення військовослужбовців, надання житла їм та їхнім сім'ям, проблема соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільнилися в запас внаслідок скорочення чисельності української армії.

3. Особливості культури військової організації, цінності та норми якої породжують чимало соціально-психологічних проблем, а також проблеми соціальної, психічної та психологічної адаптації.

4. Громадянський контроль над оборонними структурами, внаслідок якого до сучасної військової організації на зміну професійним кадровим військовим часто приходять некомпетентні та непрофесійні працівники.

5. Несприятлива демографічна ситуація в країні та незадовільний стан здоров'я молодого поповнення.

Таким чином, можна зробити висновок, що всі вищенаведені фактори обумовлюють існування старих та провокують виникнення нових соціальних проблем української військової організації.

Для детальної класифікації соціальних проблем військової організації трансформаційного періоду, автор розділяє проблеми на три рівня: соціальні проблеми, які породжуються безпосередньо особливостями структури та організаційної культури організації, соціальні проблеми, що спричиняються діями соціальних агентів, та соціальні проблеми, що виникають та розвиваються внаслідок взаємодії цих полів.

До першого рівня необхідно віднести, по-перше, соціально-політичні проблеми, з якими зіштовхується воєнна організація в період трансформацій, а саме: проблеми

участі та ролі військової організації у євроінтеграційних процесах; проблеми наближення української армії до стандартів НАТО (фахова та мовна підготовка); проблеми політичного нейтралітету української військової організації; проблеми громадського контролю над військовими структурами; проблеми кадрової політики; проблеми миротворчої діяльності українських військових; проблеми дослідження політичної активності та політичних орієнтацій українських військових. На думку автора, саме цей блок проблем допоможе дослідникам проаналізувати становище соціальної структури військової організації та її включеність у соціально-політичні процеси.

По-друге, необхідно дослідити соціальні проблеми створення та формування позитивного іміджу всіх підрозділів та компонентів української військової організації, що містять в собі: проблеми ефективного функціонування центрів з питань зв'язків з громадськістю; проблеми достовірного висвітлення соціальних проблем військової організації у засобах масової інформації; проблеми підвищення авторитету та рівня довіри населення до всіх складових військової організації; проблеми створення більшої кількості телевізійних програм та спеціалізованих видань про життя та функціонування сучасної української військової організації. Це допоможе вченим мати достовірну картину про соціальні проблеми військової організації та підвищить обізнаність населення про сучасне становище української військової сфери.

По-третє, при вивченні соціальних проблем військової організації першого рівня, необхідно враховувати соціальні проблеми, пов'язані із вдосконаленням виховної роботи у всіх компонентах військової організації, що може оптимізувати негативні фактори, які загострюють соціальні проблеми всередині організаційної структури, а саме: проблеми зміни соціокультурних цінностей військової служби, формування нової системи ціннісних орієнтацій у військовослужбовців усіх рівнів; проблеми проведення вільного часу та дозвілля особового складу військових частин та підрозділів; проблеми вдосконалення занять із особовим складом, спрямованих на підвищення освітнього, культурного та духовного рівня військовослужбовців та їхніх сімей; проблеми впровадження новітніх технологій виховної роботи, використовуючи позитивний досвід інших країн; проблеми особистісного зростання військовослужбовців та членів їхніх сімей.

На другому рівні, який пов'язаний із діями соціальних агентів, автор пропонує досліджувати широкий спектр соціально-психологічних проблем. Саме ці проблеми, які виникають при здійсненні соціальними акторами своєї повсякденної діяльності, на думку автора, загострюють інші соціальні проблеми, спровоковані особливостями організаційної культури військової організації. До соціально-психологічних автор відносить проблеми, пов'язані із девіантною поведінкою у військовому середовищі. Маються на увазі кримінальні дії (крадіжки, насильства, вбивства), нестатутні відносини ("дідівщина") та самогубства.

Не можна залишати поза увагою і проблеми соціально-психологічного самопочуття військовослужбовців. Адже стреси та нервові навантаження, агресивна поведінка, незадоволення головних потреб, соціально-психологічна дезадаптація та

сексуальна деривація, проблеми спілкування та субординації між офіцерським та рядовим особовим складом, проблеми підвищеного рівня конфліктності можуть призвести до загального погіршення соціально-психологічного клімату та загострення взаємовідносин у військовому середовищі.

Достатньо гостро в умовах сьогодення постають проблеми соціально-психологічної реабілітації учасників локальних конфліктів та війн. Проблеми подолання посттравматичного синдрому, реабілітації від стресів та соціальної адаптації і соціального захисту учасників війн потребують детального вивчення із залученням широкого кола фахівців у цій галузі.

Під час проходження соціалізації соціальними агентами військової організації в умовах трансформаційного періоду виникають соціальні проблеми, пов'язані з різноманітним культурним та освітнім рівнем досліджуваних соціальних акторів та їх релігійною приналежністю. До цього блоку автор відносить соціально-етнічні проблеми, а саме: проблеми існування феномену “земляцтв” у військових колективах та проблеми міжетнічних конфліктів, а також соціально-релігійні проблеми, що містять у собі проблеми впровадження та вдосконалення підготовки військових капеланів та проблеми дотримання релігійних прав і свобод представників усіх релігійних конфесій при проходженні військової служби.

Дослідження другого рівня соціальних проблем дозволить проаналізувати особливості соціального самопочуття соціальних агентів всередині військової організації.

Третій рівень дослідження соціальних проблем воєнної організації є найзмістовнішим, оскільки він відображає соціальні проблеми, що виникають внаслідок взаємодії соціальних полів, а також безпосередньо структури та агентів. Саме на цьому рівні досліджуються найгостріші соціальні проблеми військової організації українського суспільства трансформаційного періоду.

Перше, на що звертає увагу автор, це проблеми соціального захисту військово-службовців та їх сімей. Саме ці проблеми, згідно з результатами соціологічних досліджень є найактуальнішими та найгострішими. До них, передусім, належать: проблеми грошового утримання, проблеми забезпечення житлом, соціальної професійної адаптації військовослужбовців, звільнених в запас або у відставку, реформування системи забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, переходу до адресної допомоги.

Аналіз засобів масової інформації свідчить про те, що українська військова організація та всі її структурні підрозділи потребують суттєвих змін, кардинальних реформ та підвищення професійного рівня.

Серед соціальних проблем професіоналізації української армії автор виділяє такі: проблеми кризової соціально-демографічної ситуації в країні, скорочення чисельності потенційного призовного контингенту, погіршення стану здоров'я потенційних призовників, проблеми погіршення показників освітнього рівня та збільшення груп соціального ризику серед військовослужбовців, негативні явища, зумовлені проблемами сучасної системи призову та професійного відбору військовослужбовців, проблеми ухилення від призову та військової служби, корупційні

діяння, пов'язані із призовом та проходженням строкової служби, проблеми нестатутних відносин (дідівщини) у військових підрозділах, проблеми відсутності ефективних фінансових механізмів реалізації державної програми переходу армії на контрактну основу, недостатності фінансування армії для озброєння новітньою технікою, інноваційних технологій, втілення в життя головних положень оборонної доктрини України, проблеми безпеки військової служби.

За статистичними даними, демографічна ситуація, що склалася в Україні, не сприяє формуванню в державі призовного контингенту необхідної якості. У найближчі 15–20 років на процес комплектування Збройних Сил України, найбільший негативний вплив здійснюватимуть: зростання смертності через економічні негаразди, занепад системи охорони здоров'я, еміграція, зменшення тривалості життя, забруднення навколишнього середовища, зростання безробіття. Фізична підготовка 70% сучасних призовників не відповідає мінімально необхідному рівню [2, с. 518–521].

Сучасні військово-медичні доктрини багатьох країн широко вживають термін “професійне здоров'я військовослужбовців”, розглядаючи його як самостійну категорію боєготовності військ та важливий компонент національної безпеки. Цей термін близький до поняття “боездатність”, куди входять мотивація до служби в збройних силах, фізичне та психічне здоров'я, моральний дух, загальна та бойова підготовка особового складу. Таким чином, стан здоров'я українських військовослужбовців виступає одним із найголовніших факторів, який треба враховувати при реформуванні сучасної української військової організації трансформаційного періоду.

Стан здоров'я військовослужбовців обумовлюється впливом чотирьох складових (чинників), питома вага яких розподіляється так:

- 1) здоров'я нації (30%) – забезпечується інститутами державної влади;
- 2) витрати на утримання особового складу, що спроможні створити позитивну мотивацію до служби в Збройних Силах, а також належні умови військової праці, побуту та відпочинку (30%) – забезпечуються державою в особі Міністерства оборони;
- 3) загальні заходи щодо збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців (30%) – здійснюються командирами військових підрозділів і частин згідно зі Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (участь медичної служби в цих заходах є консультативною, методичною і контролюючою);
- 4) медичне забезпечення (10%), куди входять спеціальні профілактичні заходи (медичне обстеження, санітарно-епідеміологічний нагляд, імунізація, санітарна освіта тощо) [1, с. 22–26].

Отже, без підтримки професійного здоров'я кожного суб'єкта військової організації неможливий перехід до професійної боездатної контрактної армії. Засоби масової інформації перенасичені занепокоєністю з приводу того, чи здатна українська армія досягти євроатлантичних стандартів. Адже, лише 18% українських військовослужбовців здатні будуть виконати необхідні фізичні нормативи, до того ж в українських військових підрозділах заняття з бойової підготовки особового складу нерідко проводяться на низькому рівні чи й зовсім не проводяться у зв'язку з тим, що не вистачає необхідних кваліфікованих кадрів.

Треба зауважити, що відмова від загального військового обов'язку не позбавляє від проблеми негативних соціальних явищ. Випадки корупції, кримінальної діяльності, нестатутних взаємовідносин у цілком добровільних та контрактних арміях таких передових країн, як США та Канада, достатньо відомі. В японських збройних силах, нестатутні відносини є нормою соціальної поведінки військовослужбовців в силу традиції. Треба відмітити, що в контрактних збройних силах слабких в економічному відношенні країн поширений феномен так званої “солдатської корупції навпаки”, коли процвітає хабарництво не з метою ухилення від військової служби, а з метою вступу до неї, оскільки в цих країнах саме служба в армії є гарантованим засобом до існування.

Автор статті наголошує на необхідності змішаного комплектування української армії.

Таким чином, згідно з Державною програмою переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями за контрактом, реформа армії може вирішити такі завдання та розв'язати такі соціальні проблеми: розроблення, введення в дію та постійне вдосконалення нормативно-правової бази з питань відбору та професійної підготовки військовослужбовців за контрактом, порядку та умов проходження ними військової служби та проходження військової служби цивільними особами в резерві; вдосконалення системи відбору кандидатів для проходження служби за контрактом шляхом розроблення сучасних методик відбору військовослужбовців та створення на базі військових комісаріатів мережі територіальних центрів комплектування; створення та розвиток ефективної системи професійної підготовки військовослужбовців контрактної служби внаслідок реформування існуючої мережі навчальних частин та центрів; розв'язання комплексу соціальних проблем щодо забезпечення належних соціально-побутових умов проходження служби військовослужбовцями за контрактом [3, с. 3–7].

Але першочерговими завжди залишаються проблеми соціального захисту. Враховуючи людський фактор, можна вирішити багато соціальних проблем, що постали перед військовою організацією в умовах сьогодення.

Висновки та рекомендації

Військовослужбовці мають доволі обмежені можливості щодо вирішення власних соціальних проблем, хоча в соціологічних опитуваннях заявляють про своє бажання вирішувати їх самостійно. Отже їхні шанси та інноваційний потенціал необхідно розцінювати як посередній. Вони не мають достатніх можливостей самостійно боротися з бюрократичною системою. Деякі адаптуються до цивільного життя та вже не згадують про проблеми сучасної армії.

На думку автора, військовослужбовці ще не готові до радикальних перетворень та реформ усередині занадто патріархальної та “законсервованої” української військової організації. Для цього потрібно кардинально поміняти менталітет військовослужбовців, вдосконалити нормативно-правову базу у військовій сфері, створити аналог західноєвропейського військово-соціального кодексу, повністю

реформувати сферу соціального захисту, перейняти досвід створення бізнес-інкубаторів для колишніх військових.

Для вирішення соціальних проблем військовослужбовців необхідна взаємодія урядових структур, профільних міністерств та неурядових громадських організацій. Також доцільно вивчати досвід як країн колишнього СРСР, так і економічно розвинутих країн Європи та Заходу.

Отже, постійний моніторинг соціальних проблем військової сфери, дослідження особливостей розвитку військової організації та розробка ефективних стратегій з вирішення соціальних проблем дозволить оптимізувати рівень гостроти актуальних соціальних проблем та поліпшить соціальне самопочуття всередині воєнної організації держави.

-
1. Білий В. Я., Сохін О. О., Вовкодав М. М., Варус В. І. Концепція професійного здоров'я військовослужбовців у Програмі будівництва та розвитку Збройних Сил України // Наука і оборона. – 2000. – С. 22–26.
  2. Єжеев М., Левченко М. Аналіз стану комплектування Збройних Сил України особовим складом у сучасних умовах // Вісник УАДУ. – 2003. – №. – С. 518–521.
  3. Затинайко О. І. Комплектування Збройних Сил України за контрактом – важливий чинник їх професійного зростання // Наука і оборона. – 2003. – №. – С. 3–7.